

К. І. Субота

СЕМАНТЫЧНА НЕДЫФЕРЭНЦЫРАВАНАЯ РЭДУКЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

Артыкул прысвечаны даследаванню структурнай арганізацыі семантычна недыферэнцыраваных рэдукаваных сказаў у беларускай і англійскай мовах. У рабоце выяўлены ўніверсальныя і спецыфічныя параметры тыпалогіі сінтаксічных адзінак у мовах сінтэтычнага і аналітычнага тыпаў – магчымасць структурнай дыферэнцыяцыі сказаў, асабліваці сінтаксічнай сувязі і парадак слоў; знойдзены і сістэматызаваны звышфразавыя тыпы семантычна недыферэнцыраванай рэдукцыі ў беларускай і англійскай мовах.

У творах мастацкай літаратуры шырока функцыянуюць структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі сінтаксічных адзінак. Антрапацэнтрычны характар сучасных моўных працэсаў выклікаў тэндэнцыю да ўдасканалення механізмаў рэгулявання моўнай сістэмы, што паўплывала на карэляцыю паміж развіццём мыслення і матэрыяльнымі сродкамі яго выражэння.

Адным са складаных і актуальных пытанняў на сённяшні дзень з'яўляецца сінтаксічная рэдукцыя. Трактоўка названай праблемы неадназначная. Частка даследчыкаў робіць акцэнт на структурную арганізацыю канструкцый і адносіць эліпсіс, рэдукцыю і кампрэсію да з'яў аднаго парадку [1; 2]. Таксама існуе меркаванне, што сінтаксічная рэдукцыя выступае сродкам мастацкай выразнасці – стылізацыяй пад гутарковую мову [3]. Кваліфікуецца рэдукцыя і як кампазіцыя семантычных кампанентаў [4]. Неадназначнасць трактоўкі і адсутнасць у лінгвістычнай літаратуры канцэптуальнага тыпалагічнага апісання сінтаксічнай рэдукцыі патрабуе ўсебаковага і комплекснага яе даследавання.

Да з'явы рэдукцыі мы адносім канструкцыі з кантэкстным або сітуацыйным апушчэннем тых або іншых элементаў выказвання. На аснове даследаванага фактычнага матэрыялу намі былі выдзелены семантычна недыферэнцыраваныя і семантычна дыферэнцыраваныя тыпы рэдукцыі.

У дадзеным артыкуле прыведзены аналіз семантычна недыферэнцыраванай сінтаксічнай рэдукцыі, да якой мы адносім канструкцыі з парушэннем сінтагматычных сувязей, гэта значыць перарваныя і незавершаныя рэплікі, дзе кампенсация пропуску амаль заўсёды ажыццяўляецца на ўзроўні складанага сінтаксічнага цэлага. Рэдукцыя такога тыпу вядома ў лінгвістычнай літаратуры як усячэнне, калі выказванне застаецца незавершаным з-за камунікатыўных інтэнцый адрасанта.

У выніку параўнальна-тыпалагічнага даследавання ў беларускай і англійскай мовах былі выяўлены наступныя віды семантычна недыферэнцыраванай рэдукцыі: без магчымасці аднавіць змест і з варыятыўнай інтэрпрэтацыяй зместу.

У супастаўляемых мовах **сінтаксічная рэдукцыя без магчымасці аднавіць змест** часцей адбываецца на ўзроўні звышфразавых адзінстваў. У такіх выпадках сказ мае незавершаны характар, дзе паддаецца ўсячэнню

канчатковая частка выказвання: *Мама! Ты забываеш, што для мяне палітычны каментатар важней за ...* (А. Макаёнак); *I got the magic of all kinds of good roots and chemicals in me. I got ...* (R. Bradbury).

У беларускай мове дадзенаму тыпу рэдукцыі часцей паддаецца просты **выказнік** або частка складанага выказніка: *Страх. Чуткі. Людзі былі прыбіты не радыяцыяй, а здарэннем. Мы павінны былі ...* (С. Алексіевіч). У канструкцыях з разглядаемым тыпам рэдукцыі незамешчанай застаецца значная колькасць сінтаксічных пазіцый, таму сэнс іх кваліфікуецца як недыферэнцыраваны пры адсутнасці кампенсаторных сродкаў: *А можа, мы пад адным дахам, у адной хаце ўсе разам сядземся ды і будзем жыць... Я вам бялізну буду мыць, а вы...* (А. Дударэў). Змест апушчаных кампанентаў у канструкцыях з сінтаксічнай рэдукцыяй выводзіцца на аснове логіка-семантычных адносін.

У англійскай мове рэдукаваны выказнік не з'яўляецца актыўным спосабам апушчэння лексічных кампанентаў. Былі выяўлены прыклады з рэдукцыяй толькі часткі дзеяслоўнага выказніка: *Most guys would probably just ...* (J. Salinger); *Wasn't there something ...? Hadn't she been ...?* (D. Setterfield). Як бачым з прыкладаў, пасля ўсячэння застаецца тая частка складанага выказніка, якая з'яўляецца неабходнай для граматычнай функцыі дадзенага прэдыката. Граматычныя фарманты *would* і *hadn't been* захоўваюцца ў азначаных сінтаксічных канструкцыях, апускаюцца толькі дзеяслоўныя кампаненты, якія з'яўляюцца неабходнымі для разумення семантыкі сказа. Неабходнасць захавання граматычных фармантаў звязана з аналітычнасцю англійскай мовы, дзе граматычныя адносіны выражаюцца праз сінтаксіс. У дадзеных выпадках праз маркеры *would* або *hadn't been* можна вызначыць часавыя адносіны ў сказе, мадальнасць і стан дзеясловаў-выказнікаў. Пры рэдукцыі інфінітыва матэрыяльна выражаным можа заставацца мадальны дзеяслоў: *I know, I thought perhaps you and I could ...* (D. Brown). Граматычны фармант *could* паказвае на наяўнасць значэння магчымасці ў сказе, аднак дзеяслоў, які адказвае за лексічнае значэнне выказніка, выражаны імпліцытна без магчымасці аднаўлення з кантэксту.

У супастаўляемых мовах у звышфразавым адзінстве двухсастаўная група, у складзе якой знаходзіцца **дзеяслоў і выказнік**, можа паддавацца рэдукцыі: *Яны ўсе гангстэры, бандыты. У іх рукі і сумленне ў крыві. А ты хочаш, каб ...* (А. Макаёнак); *They'll try to spoil things we do. So the watchers at the gate must be careful. And then ...* (W. Golding).

Як правіла, рэдукцыя цэлай даданай часткі становіцца магчымай у полінрэдыкатыўным выказванні ў складзе сінтаксічнага цэлага. У беларускай мове былі зафіксаваны рэдукаваныя складаназалежныя сказы з азначальнымі адносінамі: *Таварыш Шыковіч, парадак ёсць парадак. Дакументы, якія з'яўляюцца дзяржаўнай тайнай...* (І. Шамякін); з дапаўняльнымі адносінамі: *Ты не ўяўляеш, як бубухнула. Я ніколі не чуў, каб так ...* (І. Шамякін); з дадачнымі ўмовы: *Усе вы, чэрці, ненадзейныя. Калі б не наша сіла, дык вы ...*

(Г. Далідовіч); з даданымі мэты: *Знайшлася нахабніца – сілком хацела адабраць. І каб не быць пакінутай ...* (А. Дзялендзік). Праведзены аналіз паказаў, што рэдукавацца можа як даданая частка, так і галоўная. Усячэнню паддаецца поўнаасцю ўся частка або толькі яе галоўныя члены. Частковая кампенсацыя сэнсу можа адбывацца ў прэпазіцыі або постпазіцыі адносна рэдукаванага кампанента або ўвогуле прадстаўляецца немагчымай.

У англійскай мове былі выяўлены рэдукаваныя складаназалежныя сказы з даданымі прычыны: *So they would continue enduring the ill-balanced twister, because, because Again he lost himself in deep waters* (W. Golding); даданымі ўмовы: *He is wonderfully patient and never complains, not even when he remembers ...* (D. Du Maurier); даданымі дапаўняльнымі: *I have a feeling that you're riding for some kind of a terrible, terrible fall. But I don't honestly know what kind ...* (J. Salinger).

Дадзены тып рэдукцыі не з'яўляецца прадуктыўным у супастаўляемых мовах. Спецыфічнай асаблівасцю англійскай мовы можна назваць рэдукаванне галоўных членаў сказа для змянення камунікатыўнай структуры выказвання. Так, калі ў беларускай мове для выдзялення рэмы дастаткова простага перамяшчэння парадка слоў, пры якім лексемы захоўваюць свае сінтаксічныя функцыі, то ў англійскай – для выдзялення рэмы выкарыстоўваюцца розныя сінтаксічныя канструкцыі: *Of course not. Very sensible of you both. After all, it wasn't as though ...* (D. Du Maurier). Асноўнымі сродкамі актуальнага члянэння ў беларускай мове з'яўляюцца ітанацыя і парадак слоў, у англійскай мове – парадак слоў і сінтаксічныя канструкцыі з фармальным дзейнікам *it*, якія выражаны экспліцытна і не нясуць ніякай сэнсавай нагрузкі. У той жа час рэма ў такіх выпадках можа афармляцца імпліцытна.

Так, двухсастаўнае афармленне сказа ў англійскай мове абавязкова не толькі ў тых выпадках, калі двухсастаўнасць матывавана зместам сказа, г.зн. адпавядае сэнсавай структуры сказа, але і тады, калі яна супярэчыць зместу.

Спецыфічная асаблівасць беларускай мовы – наяўнасць рэдукаваных структур з безасабовымі дзеясловамі: *Цяпер гэта амаль нармальна з'ява. Альбо разбой... Калі так будзе працягвацца...* (М. Арахоўскі). Паколькі безасабовыя дзеясловы ў англійскай мове маюць граматычна выражаны дзейнік, беларускім безасабовым дзеясловам адпавядаюць у англійскай мове аднавалентныя дзеясловы, для якіх суб'ектная валентнасць з'яўляецца абавязковай: *We'd starve to death. The whole thing's so fantastic, it isn't even...* (J. Salinger).

У супастаўляемых мовах **сінтаксічная рэдукцыя з варыятыўнай інтэрпрэтацыяй зместу** часцей функцыянуе на ўзроўні звышфразавога адзіства, дзе ў беларускай мове можа рэдукавацца **выказнік**: *Я згодзен быў на любы варыянт. Ты знаеш. Але Ірына і яе саюзніца Вольга ...* (І. Шамякін). Канструкцыі такога плана кваліфікуюцца як рэдукаваныя па прычыне недасказанасці.

Інтэрпрэтацыя рэдукаваных кампанентаў можа адбывацца шляхам зместавага ўзаемадзеяння з экспліцытна выражанай часткай канструкцыі:

Падумай, што ты робіш? Цябе затрымаюць, пачнуць дапытваць... Ды і брат... што ты скажаш там?... (І. Шамякін). Незамешчаная пазіцыя ў дадзенай канструкцыі з сінтаксічнай рэдукцыяй запаўняецца прэдыкатам *спытае*, вызначыць які дапамагае экспліцытна выражаная постпазіцыйная частка канструкцыі. У дадзеным выпадку мы бачым, што семантычна недыферэнцыраваная рэдукцыя з варыятыўнай інтэрпрэтацыяй зместу можа суправаджацца парцэляцыяй.

У беларускай мове назіраюцца выпадкі, калі кампенсацыя рэдукаванай часткі з прэдыкатам ажыццяўляецца на аснове супрацьпастаўляльных адносін: *Чалавек з сякерай і лукам ці чалавек з гранатамётам і газавымі камерамі не мог забіць усіх. Але чалавек з атамам...* (С. Алексіевіч). Як бачым, дзякуючы наяўнасці пэўных адносін паміж часткамі складанага цэлага, змест рэдукаванага выказвання паддаецца варыятыўнай інтэрпрэтацыі.

У англійскай мове таксама былі заўважаны выпадкі рэдукцыі выказніка ў звышфразавых адзінствах. Часцей сустракаецца мадэль з рэдукаваным прэдыкатам у складаных сказах з супастаўляльнымі адносінамі: *One minute you scream at me, and the next you ...* (J. Salinger). Адметнасць рэдукаваных канструкцый з варыятыўнай інтэрпрэтацыяй заключаецца ў немагчымасці падставіць лексему з канкрэтным значэннем па прычыне нязначнай колькасці экспліцытна выражаных кампанентаў. Аднак, дзякуючы наяўнасці ў сінтаксічным цэлым супастаўляльных адносін, можна здагадацца пра значэнне апушчанага прэдыката.

Як вынік, у англійскай мове сінтаксічная рэдукцыя з усечаным прэдыкатам не з'яўляецца актыўным спосабам апушчэння лексічных кампанентаў, што звязана з аналітычнай прыродай мовы і асаблівасцямі граматычнай структуры сказа. У англійскай мове са стратай канчаткаў назоўнікаў і дзеясловаў сказ аформіўся ў выглядзе фіксаванай двухсастаўнай схемы S-P-(O), дзе кожная пазіцыя павінна быць сінтаксічна запоўненай. Таму ў англійскай мове двухсастаўнасць і дзеяслоўнасць абавязкова выражаны матэрыяльна.

У беларускай мове пры рэдукцыі з варыятыўнай інтэрпрэтацыяй зместу можа апускацца **дапаўненне**, дзе кампенсацыя рэдукаванай часткі выказвання можа ажыццяўляцца на аснове адносін супастаўлення экспліцытна і імпліцытна выражанай рэплікі: *Ідзе аперацыя. Ён уважліва і прыдзірліва прасочвае ўвесь ход яе, ад падрыхтоўкі хворай да...* (І. Шамякін). Лексічнае папаўненне базавай часткі, якая знаходзіцца ў прэпазіцыі, стварае пэўную сэнсавую напоўненасць рэдукаванай часткі выказвання: *Я табе кажу – добры сон ... Чакай* (А. Дудараў). Апора на кантэкст дазваляе аднавіць імпліцытна выражаны аб'ект *радасці*, аднак аўтар дапускае некалькі варыянтаў асэнсавання ўсечанага кампанента.

У беларускай мове ў недыферэнцыраваных рэдукаваных канструкцыях варыятыўнай інтэрпрэтацыяй зместу можа апускацца **азначэнне**: *Ёсць сярод іх сапраўды сумленныя, шчырыя людзі. А ёсць...* (Б. Сачанка). Мэтай такога тыпу ўсячэння з'яўляецца стварэнне эмацыйнай недасказанасці, дзе аўтар надае сінтаксічнай структуры напружанне і тым самым рэалізоўвае функцыю

эмацыянальнага ўздзеяння на чытача. Кампенсцыя рэдукаванай лексемы адбываецца на аснове супрацьпастаўляльных адносін паміж экспліцытна і імпліцытна выражанымі часткамі выказвання. У англійскай мове сінтаксічна недыферэнцыраваная рэдукцыя з дапаўненнем і азначэннем адсутнічае, што звязана з сінтаксічнымі асаблівасцямі функцыянавання аб'екта і атрыбута. Недастатковасць марфалагічных сродкаў выражэння сінтаксічнай сувязі прыводзіць да абавязковай эксплікацыі сінтаксічных кампанентаў у англійскай мове.

Такім чынам, у выніку даследавання семантычна недыферэнцыраванай сінтаксічнай рэдукцыі ў беларускай і англійскай мовах былі выяўлены ўніверсальныя характарыстыкі і спецыфічныя асаблівасці функцыянавання дадзеных структур у тэксце.

Звышфразавыя **рэдукаваныя сінтаксічныя адзінствы без захавання зместу** ўключаюць усячэнне простага выказніка ў беларускай мове, усячэнне часткі складанага дзеяслоўнага выказніка і цэлай прэдыкатыўнай часткі ў беларускай і англійскай мовах.

Спецыфічнай асаблівасцю англійскай мовы можна назваць рэдукаванне галоўных членаў сказа для змянення камунікатыўнай структуры выказвання, дзе рэма ў такіх выпадках афармляецца імпліцытна. Спецыфічная асаблівасць беларускай мовы – наяўнасць рэдукаваных структур з безасабовымі дзеясловамі, у той час як у англійскай мове безасабовыя дзеясловы заўсёды маюць граматычна выражаны дзейнік.

Звышфразавыя **рэдукаваныя сінтаксічныя адзінствы з варыятыўнай інтэрпрэтацыяй зместу** ўключаюць усячэнне простага выказніка ў беларускай і англійскай мовах, усячэнне аднаго з аднародных выказнікаў, дапаўнення, азначэння ў беларускай мове.

У англійскай мове галоўныя члены сказа павінны быць абавязкова сінтаксічна выражанымі, таму апушчэнне выказніка сустракаецца значна радзей. У беларускай мове пры рэдукцыі з варыятыўнай інтэрпрэтацыяй зместу можа апускацца дапаўненне і азначэнне, калі аднаўленне інфармацыі магчыма толькі ў выпадках наяўнасці супастаўляльных адносін. У англійскай мове сінтаксічна недыферэнцыраваная рэдукцыя з дапаўненнем і азначэннем адсутнічае, што звязана з сінтаксічнымі асаблівасцямі функцыянавання аб'екта і атрыбута. Недастатковасць марфалагічных сродкаў выражэння сінтаксічнай сувязі прыводзіць да абавязковай эксплікацыі сінтаксічных кампанентаў у англійскай мове.

ЛІТАРАТУРА

1. Грудева, Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец : Череповец. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
2. Лагузова, Е. Н. Синтаксическая компрессия и синтаксическая редукция в современном русском языке / Е. Н. Лагузова // Социальные и гуманитарные знания. – 2016. – Т. 2, № 4. – С. 315–319.

3. Таюпова, О. И. Синтаксическая редукция в современной немецкой художественной прозе / О. И. Таюпова, Н. В. Безрукова // Вестн. Башк. ун-та. – 2011. – Т. 16, № 1. – С. 69–71.

4. Culicover, P. W. *Simpler Syntax* / P. W. Culicover, R. Jackendoff. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2005. – 608 p.

The article explores the structural organization of semantically undifferentiated incomplete sentences in Belarusian and English. Universal and specific parameters of syntax typology of units in the languages of synthetic and analytical types are revealed: structural differentiation of sentences, peculiarities of syntax connection and the word order. Superphrasal types of semantically undifferentiated reduction in Belarusian and English were identified and systematized as well.

Поступила в редакцию 15.11.2019